

25. Görme eylemlerinin anlam alanları ve dikkate almak/önemsemek görmektir kavramsal metaforu¹

Fatma ÖZKAN KURT²

APA: Özkan Kurt, F. (2022). Görme eylemlerinin anlam alanları ve dikkate almak/önemsemek görmektir kavramsal metaforu. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 418-434. DOI: 10.29000/rumelide.1188762.

Öz

Türkiye Türkçesinde *görmek* ve *bakmak* eylemlerinin anlam alanları ile ilgili olan bu çalışmada iki amaç bulunmaktadır. Bu amaçlardan ilki Türkiye Türkçesinde *görmek* ve *bakmak* eylemlerinin kullanımda olan anlamlarını tespit etmektir. İkincisi de tespit edilen 'dikkate almak/önemsemek' metaforik anlamının ortaya çıkma nedenini belirlemektir. Çalışmanın ilk aşamasında *görmek* ve *bakmak* eylemlerinin anlam alanları belirlenmiştir. Bu anlamlar fiziksel anlamlar ve bu anlamların dışında kalan anlamsal genişlemeler şeklinde iki başlık altında sınıflandırılmıştır. Fiziksel anlamlarda *Viberg* (1984) ve *Whitt*'in (2010) sınıflandırması dikkate alınmıştır. Anlamsal genişlemelerde ise *Ibarretxe Antuñano*'nun (1999) sınıflandırması dikkate alınarak Türkçeye özgü bir sınıflandırma yapılmıştır. Anlamsal genişlemeler idrak, sosyal, güvenilirlik, deneyim grupları altında toplanmıştır. İncelemede derlem verileri ve sözlüklerdeki bilgileri birleştiren karma bir yaklaşım benimsenmiştir. Böylelikle kullanımda olan tüm anlamlara ulaşılması hedeflenmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında, tespit edilen anlamlardan 'dikkate almak/önemsemek' metaforik anlamının nasıl ortaya çıktığını tespit etmek amacıyla kavramsal metafor ve özellik seçim süreci modelleri kullanılmıştır. Bu değerlendirmenin sonucunda görme duyusunun zihin ile bilişsel ve yapısal açıdan paralellik gösterdiği (Sweetser, 1991) ve bu nedenle bakmak sözlük biriminin zihin alanına ait anlamları da ifade edebildiği görülmüştür. Fiziksel algı alanından zihin alanına kavramsallaştırmalarda kaynak alandan hedef alana aktarılan özellikler belirlenmiştir. Buna göre fiziksel görme alanına ait aracısız, konum, istemli ve değerlendirme özellikleri metaforik süreçte zihin hedef alanına aktarılan özellikler olarak tespit edilmiştir. Çalışmada Türkiye Türkçesinde fiziksel algı alanını ifade eden bakmak eyleminin zihin alanına ait anlamlara genişlemesinin rastgele olmadığı gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: görmek, bakmak, algı fiilleri, kavramsal metafor

Semantic fields of visual verbs and considering is seeing conceptual metaphor

Abstract

There are two purposes in this study, which are about the semantic fields of the verbs to see and to look in Turkish. The first purpose is to determine the meanings of the verbs to see and to look in Turkish. The second is to figure out the reason for the metaphoric meaning 'to consider'. In the first step of the study, the semantic fields of perception verbs were established. These meanings are classified under two categories called physical meanings and semantic extensions

¹ Bu makale, Prof. Dr. Hatice Tören danışmanlığında hazırlanan "Batı Türkçesinde Algı Fiilleri" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

² Dr. Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (İstanbul, Türkiye), fatmaozkan22@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5130-2672 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 27.07.2022-kabul tarihi: 20.10.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1188762]

outside of these meanings. The classification of Viberg (1984) and Whitt (2010) in physical meanings have been taken into account. In semantic extensions, a Turkish-specific classification was made by taking into account the classification of Ibarretxe Antuñano (1999). Semantic extensions were classified under intellection, social, assurance, and experience groups. A mixed approach was adopted in the analysis, combining corpus data and information in dictionaries. Thus, it is aimed to reach all the meanings in use. In the second step of the study, conceptual metaphor and property selection processes models were used to determine how the metaphorical meaning 'to consider' emerges from the identified meanings. As a result of this, it is stated that the sense of visual is parallel to the mental in terms of cognitive and structural aspects (Sweetser, 1991) and it has been seen that the lexical unit 'to look' can also be expressed in mental domains. In conceptualizations from the physical perception domain to the mind domain, the properties transferred from the source domain to the target domain were determined. Accordingly, the directness, location, voluntary, and evaluation properties of the physical visual domain were determined as the characteristics transferred to the mental domain during the metaphorical processes. In the study, it has been exemplified that the semantic extension of 'to look', which expresses the physical perception domain in Turkish, to the meanings belonging to the mental domain is not random.

Keywords: to see, to look, perception verbs, conceptual metaphor

Giriş

Duyusal algı, insanın dış dünya ile ilgili deneyimlerinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Parfüm satın almadan, tezgâhta çürümüş sebze/meyveden uzak durmaya veya çorbayı içerken çok sıcak olması durumunda üfleme kadar her türlü eylemde duyuşsal algıların insanların tercihleri üzerindeki etkisini gözlemlemek mümkündür. Bu nedenle duyular, insanlar için çok önemlidir ve tüm dillerin duyuşsal algının içeriği hakkında konuşmak için kaynaklara sahip olması şaşırtıcı değildir (Winter, 2019: 1). İnsanlar duyularla algıladıklarını diğer insanlara iletmek ister ve bu ihtiyacını da büyük oranda dil aracılığıyla giderir. Özellikle dilsel kategorilere ait eylem, sıfat gibi sözlüksel kategorilerin duyuşsal dili ifade etmek için en sık başvurulan kaynaklardan olduğu yapılan çalışmalarda da görülmektedir (Aikhenvald&Dixon, 2006; Aikhenvald&Storch, 2013; Evans&Wilkins, 2000; Gamerschlag&Peterson 2012, Gisborne, 2010; Ibarretxe- Antuñano, 1999; Langacker; 2008; Sweetser, 1991; Viberg, 1984; Whitt, 2010). Bu çalışmada da duyuşsal algıyı ifade etmek için kullanılan sözlüksel kategorilerden eylemler üzerinde durulacak, Türkiye Türkçesinde görme alanını ifade eden *gör-* ve *bak-* temel algı fiillerine odaklanılacaktır.

Alanyazında algı fiilleri (İng. perception verbs) terimi ile karşılanan bu tür eylemler; görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma duyuşsal algı deneyimlerini ifade etmek için kullanılan temel fiillerdir. Dünya dillerinin çoğu, en azından beş temel duyuşsal kanal için sözlükselleşme örüntülerine sahip olduğundan algı fiilleri ile ilgili dil çalışmaları bu beş temel duyuşsal kanal ile sınırlanır (Steinbach-Eicke, 2019, s. 154). Duyuşsal kanalların fiillere kodlanmasını araştıran dil çalışmasının başında **Viberg** (1984) gelmektedir. **Viberg** (1984, s. 124) farklı dil ailelerine mensup 53 dil üzerinden yapmış olduğu tipoloji çalışmasında dillerin temel algı fiillerinin sayısı bakımından farklılık gösterdiğini gözlemler. Buna göre İngilizce gibi bazı diller, beş duyuşsal kanalın her biri için bir fiile sahipken diğer dillerde bu sayı değişmektedir. Hatta Papua Yeni Gine dillerinden biri olan Kobon dilinde söz konusu kanalları ifade etmek için özel bir fiilin bulunmadığı tüm duyuları iletmek için *nöŋ* (İng. perceive) fiilinin kullanıldığını

tespit eder. **Viberg**, bazı algı fiillerinin kullanım sıklığının yanı sıra diğer duyuşal kanalları da iletmeleri neticesinde çok anlamlı bir nitelik kazandığını belirtir. Algı fiillerinde çok anlamlılık sergilemede en üstte görme daha sonra işitme, dokunma tatma ve koklama duyuşal kanallarına ait olacak şekilde bir hiyerarşi gözlemler. **Viberg** (2008, s. 127) algı fiillerinde görülen daha yüksek seviyeden daha alçak seviyeye doğru tek yönlü olacak şekildeki bu anlamsal genişlemelerin evrensel olduğunu ileri sürer. Bu hiyerarşinin Avusturalya dillerindeki algı fiilleri için de geçerli olduğu kanıtlanır (Evans& Wilkins, 2000). **Viberg**'ün hiyerarşisinde algı fiillerinin anlamsal genişlemeleri duyuşal kanallar arasındadır.

Algı fiillerinde duyuşal kanallar dışında kalan yani algı alanı dışında kalan anlamsal genişlemeler de söz konusudur. Çünkü bu tür fiziksel deneyimler hakkında konuşmak için kullanılan dilsel unsurlar aynı zamanda fiziksel olmayan deneyimleri iletmek için de kullanılmaktadır. Algı fiillerinin fiziksel yani algı alanı dışında kalan anlamları, **Sweetser**'in (1991) çalışması ile dikkati çeker. Hint- Avrupa dilleri ve İngilizce temelinde yapmış olduğu bu çalışmasında **Sweetser**, görme alanı ile idrak alanı arasında düzenli bir ilişki olduğunu ve görme alanına ait söz varlığının çoğunun idrak süreçlerine ait betimlemelerde (bilmek, anlamak vb.) kullanılabildiğini gözlemler. İşitme alanının ise büyük oranda idrak ile ilişkili olmadığını iletişim ile ilişkili olduğunu belirtirken dokunma, koklama ve tatma alanlarının da idrak alanından ziyade kişisel hoşnutsuzlukları, beğenileri veya duyguları ifade etmek için anlamsal genişlemeler olduğunu ifade eder. **Sweetser**, algı fiillerinin algı alanı dışındaki anlamsal genişlemeleri BEDEN OLARAK ZİHİN³ (MIND-AS-BODY) metaforu olarak adlandırdığı anlam ilişkisi ile açıklar. Bu metaforu, **Lakoff** ve **Johnson**'un (2002) kavramsal metaforlarından biri olarak düşünölebileceğini belirten **Sweetser** (1991, s. 30), iki alan arasındaki uygunlukların tek yönlü olduğuna dikkati çeker. Yani duyuşal algı gibi bedensel deneyimler, zihin alanı için dilsel kaynak sağlayabilirken bunun tam tersi geçerli değildir (Özkan Kurt, 2020, s.76). **Sweetser** (1991, s. 38) görme duyuşuna ait algı fiillerinin idrak alanına ait anlamları da iletmelerini tüm dünya dillerinde var olduğunu yani bu durumun evrensel olduğunu ileri sürer. Bu nedenle görme duyuşunu diğer duyuşların üzerinde değerlendirir. Bu durumu da insanların dünya ile ilgili nesnel bilgi edinme sürecinde görme duyuşunun birincil kaynak olarak ele alınmasına bağlar. Ancak **Evans** ve **Wilkins**'ın (2000) Avusturalya; **Vanhove**'un (2008) Hint-Avrupa dillerinin yanı sıra Afro-Asyatik dilleri üzerine yapmış oldukları çalışmalar, işitme duyuşunun da idrak süreçleri ile ilişkili olduğunu ortaya koyar. İşitme alanına ait algı fiillerinde de idrak süreçlerini ifade etmek için anlamsal olarak genişlemeler gözlemlenmektedir. Bununla birlikte idrak alanına ait anlamsal genişlemeler sadece görme ve işitme duyuşal algı alanlarına ait fiillerle de sınırlı değildir. Bu duyuşal algılar dışında kalan duyuşlara ait algı fiillerinin idrak süreçleri ile ilgili anlamsal genişlemeler **Ibarretxe-Antuñano** (2008) ve **Aikhenvald** ve **Storch**'un (2013) çalışmalarında ortaya konulmaktadır. Farklı költürlere ait dillerde görülen bu değişkenliği göz önünde bulunduran **Ibarretxe-Antuñano** (2008: 29) idrak yetisini belirli bir duyuşal algı ile betimlemek yerine (ANLAMAK GÖRMEDİR), bu anlamsal ilişkilerin daha genel ve soyut bir düzeyde formüle (ANLAMAK ALGIDIR) edilmesi gerektiğini belirtir. **Ibarretxe-Antuñano** (1999) algı fiillerinde görülen anlamsal genişlemelerin hem költürel boyutunu hem de metaforik süreçte alanlar arasındaki haritalamaların nasıl olduğunu ortaya çıkarabilmek adına da *özellik seçim süreci* modelini önerir. Bu model sayesinde fiziksel algı alanından diğer alanlara aktarılan özellikler tespit edilebilir. Yani hedef alana (fiziksel/fiziksel olmayan alanlar) kaynak alanı (fiziksel algı) nitelendiren anlamlardan/özelliklerden nelerin seçildiği bu model ile belirlenebilmektedir. **Lakoff** ve **Johnson** (1980) bunu metaforun “kullanılmış” kısmı olarak adlandırır (Akt. Ibarretxe-Antuñano, 1999, s. 176). Model aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

³ Çalışma boyunca kaynak alanlar, hedef alanlar ve kavramsal metaforlar tamamen büyük harflerle gösterilmiştir. Söz konusu gösterim, bilişsel anlambilim yaklaşımına özgü teknik bir kullanımdır.

Türkçede görme duyusal algısını ifade eden *gör-* ve *bak-* fiilleri ile ilgili mevcut çalışmalarda bu fiillerin anlamsal genişlemeleri üzerinde durulmuş ancak bu genişlemelerin nasıl ortaya çıktığına dair bir çalışma yapılmamıştır. Türkiye Türkçesinde *gör-* ve *bak-* fiillerine odaklanılan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Türkiye Türkçesinde fiziksel algı alanını ileten *gör-* ve *bak-* algı fiillerinin fiziksel anlamları nelerdir?
2. *Gör-* ve *bak-* fiillerinin fiziksel anlamları dışında kalan anlamsal genişlemeleri nelerdir?
3. *Gör-* ve *bak-* fiillerine ait anlamsal genişlemelerde bilişsel süreçler nasıl işlemekte ve metaforik süreçte kaynak alandan hedef alan hangi özellikler seçilmektedir?

Yöntem ve araştırma verileri

Kavramsal metafor teorisi ve özellik seçim süreci

Metaforların stilistik bir özellik olmadığı, düşüncenin kendisinin esasen metaforik olduğu iddiası (Croft&Cruse, 2004, s. 194; Evans vd. 2007, s.16) bilişsel anlambilim yaklaşımının en temel varsayımlarındandır. Kavramsal metafor teorisinde kavramsal metaforlar, kavramlar arası haritalamalardır (Lakoff, 1993, s. 203). Bu haritalamalar, *kaynak alan* (source domain) ve *hedef alan* (target domain) (Kövecses 2002: 4) olarak adlandırılan iki farklı kavramsal alan arasında gerçekleşir. Metaforlar, somut kavramlar açısından soyut kavramları nitelendirme eğilimindedir ve bu somut kavramlar daha doğal deneyimlerden oluşur. Doğal deneyimler, insan bedeninin fiziksel ve kültürel çevre ile etkileşimlerinin doğal birer çıktılarıdır (Rohrer, 2007, s. 32- 33). Bu yaklaşımda anlam yapılarının kavramsal yapıları yansıttığı ve bu nedenle de dilsel unsurların kavramsal yapıları betimlediği kabul edilir. Bedensel deneyimler arasında yer alan duyusal algı ile ilgili çalışmalarda algı fiillerinin esas alınmasının nedeni de budur. Sözlüksel kategorilerden algı fiilleri ile ilgili kavramsal metaforlarda kaynak alan fiziksel algıdır. Yani beş temel duyusal kanal bu alanda kaynak alan olarak yer alır. Hedef alanda ise duyusal kanallara göre daha soyut olan idrak, duygular gibi alanlar yer alır. **Sweetser**'in (1991) **BEDEN OLARAK ZİHİN** kavramsal metaforu, zihin gibi soyut bir alanın anlaşılmasını sağlar. Zihin ve beden arasındaki bu haritalamalar sayesinde görme duyusal algı alanına ait algı fiilleri, idrak alanına ait anlamları iletebilmektedir (Kövecses, 2002: 38- 39). Kaynak alanda duyusal algı alanının hedef alanda da idrak alanın yer aldığı kavramsallaştırmalarda kültürel değişimler de önemli bir etkiye sahiptir. Duyusal algı alanı ve idrak gibi diğer alanlar arasındaki ilişkinin evrensel mi yoksa dile mi özgü olduğunu belirlemek üzere **Ibarretxe Antuñano** (1999; 2013) algılayan, algılanan nesne ve algı eylemi arasındaki ilişki temelli bir özellik seçim süreci modeli geliştirir. Bu özellikler hem duyuların fizyolojisine hem de psikolojisine (ör. duyuların halk modellerine) (Ibarretxe Antuñano, 2008, s. 19) dayanır. Bu üç unsur arasındaki ilişkiye göre belirlenen özellikler her duyu için geçerli olup olmamasına göre *evet-hayır* değerleri ile işaretlenir. Örneğin algılayan ve algılanan nesne arasındaki ilişkide fiziksel özelliklerden temas, yakınlık, içe ait ve öznellik (Ibarretxe Antuñano, 1999, s. 117) her duyu için farklı değerlerle işaretlenebilir (Değerlerin özellik üzerindeki gösterimi: yakınlık_{evet} vb.). Görme duyusunda algılanan nesne ile temas hayır (=temas_{hayır}) değeri ile işaretlenirken dokunma duyusu için bu evet olarak işaretlenmektedir. Bu beş temel duyusal algı ve özelliklerin aldıkları değerler Resim 1'de gösterilmektedir:

özellik	görme	işitme	dokunma	koklama	tatma
temas	hayır	hayır	evet	hayır	evet
yakınlık	hayır	hayır	evet	evet	evet
içe ait	hayır	evet	hayır	evet	evet
sınırlılık			evet		
konum	evet	evet			
belirleme	evet	evet	evet	evet	evet
tanımlama	evet	evet	evet	hayır	evet
istemli	evet	hayır	evet/hayır	hayır/evet	evet
aracısız	evet	hayır	evet	evet	evet
etkiler			evet		
kısalık			evet		evet
değerlendirme			evet		evet
doğrulama hipotezi	evet	evet		evet	
öznellik			evet		evet

Resim 1: Temel beş duyuşsal algı ve özellikleri (Ibarretxe-Antuñano, 2019, s. 61)

Resim 1’de *öznellik*, *temas*, *yakınlık*, *içe ait*, *sınırlılık*, *konum* özellikleri algılayan ve algılanan nesne arasındaki ilişkiye; *belirleme*, *tanımlama*, *istemli*, *aracısız*, *doğrulama* hipotezi algılayan ve algı eylemi arasındaki ilişkiye; *etkiler*, *değerlendirme* ve *kısalık* da algılanan nesne ve algı eylemi arasındaki ilişkiye göre değer alır (Ibarretxe Antuñano 2013, s. 118). Bu özellik seçimleri ile algı alanından diğer alanlara haritalamalardır. Bu özellikler, algı fiillerinde ortaya çıkan metaforik/fiziksel anlamsal genişlemelerin insanın deneyimiyle nasıl güdülendiğini (motivated) göstermek için kullanılır.

Bu çalışmada kavramsal metafor teorisi ve özellik seçim süreci modelleri çerçevesinde Türkiye Türkçesinde görme alanını ifade eden *gör-* ve *bak-* algı fiillerinin metaforik/fiziksel anlamsal genişlemeleri gösterilmektedir. İncelemede derlem verilerini ve sözlüklerdeki bilgileri birleştiren karma bir yaklaşım kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde *gör-* ve *bak-* algı fiillerine dair sözlüksel bilgiler için Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (2011, = TDK TS), Misalli Büyük Türkçe Sözlük (2011, =MS), Ali Püsküllüoğlu Türkçe Sözlük’e (2012, = PTS) başvurulmuştur. Derlem verileri için de Türkçe Ulusal Derlem (=TUD v.03) kullanılmıştır (Aksan vd. 2012). Anahtar sözcük *gör-* ve *bak-* TUD’un yazılı metinlerinden sorgulanmıştır. *Gör-* ve *bak-* sözcüklerinin dilsel bağlamında kullanımını ve anlamını (Deignan 2005) (Akt. Kövecses vd., s. 2019) değerlendirebilmek için tarama sonucu ortaya çıkan bağımlı dizinlerden sadece ilgili fiillerin çekimli biçimleri incelemeye dahil edilmiştir. Bu incelemeye *gör-* ve *bak-* fiillerinin diğer sözcüklerle birlikte kullanımları (eşdizimlilik) ve söylem belirleyici işlevindeki kullanımları dahil edilmemiştir.

Veri çözümleme aşamasında *gör-* ve *bak-* fiillerinin fiziksel (öntür) anlamları için **Viberg** (1984) ve **Whitt**’in (2010) sınıflandırması dikkate alınmış. Daha sonra bu fiillerin bağımlı dizinlerdeki kavram alanları belirlenmiştir. Bu alanlar kaynak alan ve hedef alanlara göre tasnif edilirken de **Sweetser**’in (1991) ve **Ibarretxe Antuñano**’nun (1999) sınıflandırmaları dikkate alınarak Türkçeye özgü bir sınıflandırma önerilmiştir. Son olarak önerilen sınıflandırmadan idrak grubunda yer alan önemsemek/dikkate almak anlamına BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu ve özellik seçim süreci modelleri uygulanmıştır.

İnceleme

1. Türkçede Gör- ve Bak- Fiillerinin Anlam Alanları

1.1. Gör- ve Bak- Fiillerinin Fiziksel (Öntür) Anlamları

Viberg algı fiilleri ile ilgili tipoloji çalışmasında (1984) fiilleri, öznenin anlamsal rolüne göre sınıflandırır. Bu sınıflamaya göre algı fiilinin öznesi belirli bir zihinsel deneyime sahip canlı ise deneyimleyen tabanlıdır (experienter-based). Eğer özne deneyimlenen şey ise o zaman fiil kaynak tabanlı veya olgu tabanlıdır (phenomenon-based).

Viberg'ün bu iki yönlü ayrımını, Whitt (2010, s. 21) özne odaklı (subject-oriented) ve nesne odaklı (object-oriented) fiiller olarak adlandırır. Buna göre kontrol edilebilen ve kontrol edilemeyen fiiller, deneyimleyene gönderimde bulunduğu özne odaklıdır. Bu fiiller dil bilimsel olarak geçişli ve algılayıcı tümcenin dil bilimsel öznesi olarak öne çıkarır. Nesne odaklı algı fiillerinde ise özne olarak bir uyaran ya da olgu bulunur (Özkan Kurt, 2020, s. 91). **Whitt**'in bu sınıflandırmasında özne odaklı algı fiilleri de öznenin anlamsal rolüne göre iki alt sınıfa ayrılır. Bu sınıflandırma eylemi deneyimleyen öznenin, eylemi kasıtlı olarak gerçekleştirmesine ve gerçekleştirmemesine göre yapılır. Bu sınıflandırmayı örnekler üzerinden aşağıdaki gibi açıklayabiliriz:

(1a) Ayşe masadaki dosyaya *baktı*.

(2a) Ayşe yürürken müzik *dinledi*.

(1a) ve (2a)'da özne (Ayşe), bak- ve dinle- eylemlerini deneyimler ve bu deneyimde etken bir biçimde rol alır. Özne, eylemleri kasıtlı olarak gerçekleştirir. Bu nedenle eylemlerin kontrolü de eylemi gerçekleştiren özneye bağlıdır.

(1b) Ayşe yoldan geçen çocuğu *gördü*.

(2b) Ayşe odadan gelen müzik sesini *işitti*.

(1b) ve (2b)'de özne (Ayşe), gör- ve işit- eylemlerini deneyimler ancak bu eylemleri kasıtlı bir biçimde gerçekleştirmez. Bu nedenle özne eylemler ile ilgili kontrole sahip değildir. **Whitt** (age., s. 22), bu tümcelerde odağın öznenin kastından çok algının üzerinde olduğunu belirtir.

Nesne odaklı fiillerde de algılanan nesne cümlede özne olarak öne çıkar. Yani algıyı deneyimleyenden ziyade algısal uyaran, özne görevindedir. Bu tür fiiller geçişsizdir. Örneğin Ayşe sağlıklı *görünüyor* gibi bir tümcede Ayşe, eylemi gerçekleştiren özne değildir. Burada *görmek* eylemini gerçekleştiren tümceyi ifade eden konuşucudur ve konuşucu görme kanalı ile gerçekleştirdiği algıyı etkilenen üzerinden *görünmek* eylemi ile işaretlemektedir. *Görünmek* eyleminin algılanan grubunda olduğunu *gör-* sözlük birimine eklenen-{{U(n)}} biçimsel işaretleyici belirtmektedir⁴. **Whitt**'in terminolojisine göre Türkiye Türkçesinde görme algı fiillerini Tablo 1'deki gibi gösterebiliriz:

4 Türkçede algılanan karubunda görünmek eyleminin yanı sıra gözükmek eylemi de yer alır. Ancak bu eylemler kullanım sıklığı açısından karşılaştırıldığında görünmek eyleminin kullanım açısından daha yaygın olduğu gözlemlenir (Ayrıntılı bilgi için bk. Zeynep Erk Emeksiz, "The perception verbs and degrees of certainty in Turkish: The case of görünmek ve gözükmek", Dil Araştırmaları Dergisi, 2021/2, s. 68- 81.)

Duyusal Kanal	Özne odaklı algı fiilleri		Nesne odaklı algı fiilleri
Görme	Kasıtlı/kontrollü (-)	Kasıtlı/kontrollü (+)	Görün-/Gözük-
	Gör-	Bak-	

Tablo 1: Türkiye Türkçesinde Temel Görme Algı Fiilleri

Tablo 1'deki özne odaklı algı fiilleri sınıfına giren *gör-* ve *bak-* eylemleri, Türkiye Türkçesinde görme alanını ifade eden sözlüksel kategorilerdendir. Bu fiillerin iletmiş oldukları öntür⁵ anlamlar (prototype meanings) fiziksel anlamlardır (Ibarretxe Antuñano 1999: 45). Aşağıda *gör-* ve *bak-* fiillerinin fiziksel (öntür) anlamlarından genişletilmiş anlamları sunulacaktır.

1.2. Gör- ve Bak- fiillerinin anlamsal genişlemeleri

Türkiye Türkçesinde *gör-* ve *bak-* fiillerine ait anlamsal genişlemeler dört grup altında değerlendirilmiştir. Bu gruplardan herhangi birine dahil edilemeyen anlamlar da tek olarak sunulmuştur. *Görmek* ve *bakmak* eylemlerinin anlamsal genişlemelerine ilişkin ilk grup idrak grubudur. Bu grupta *anlamak/bilmek*, *sezmek/önceden görmek*, *varsaymak*, *değerlendirmek*, *hayal etmek*, *gözünde canlandırmak*, *fark etmek*, *önemsemek*, *dikkate almak* anlamları yer almaktadır.

1. İdrak grubu:

a. anlamak/bilmek:

- (1) “Türk iradesinin ne demek olduğunu da sen **göreceksin**.” (TDK TS 2011: 969)
- (2) “**Baktılar**, ettiler, ilaç, tedavi, faydası olmadı.” (TDK TS 2011: 240)
- (3) “Üzerlerine kalenin duvarlarını yıksa, onlar yine hücum edeceklerdi. Teslim olmaktan başka çare olmadığını **gördü**.” [W-VE39C1A-2595-1864]

b. sezme/önceden görmek:

- (4) “Nitekim bu ülke anti-empyralist nitelikli bütün ulusal hareketlere yakın olmuştur. Mustafa Kemal bu eğilimi **görmüş** ve Sovyetler Birliği ile ilişkilere, gerek Kurtuluş Savaşı süresince ve gerekse sonraki dönemde büyük önem vermiştir.” [W-QE39C3A-1759-1248]

c. varsaymak ve değerlendirmek:

- (5) “Ecem, canım kızım, olanları, üzüntünü fırsat olarak **gör**.” [W-QA16B1A-1731-648]
- (6) “Ayrıca, öksürmemin bir yararı dokunmadı: beni genç **gördü**. İlk sözlerle baştan savmak istiyor.” [W-OG37E1B-2922-1483]

ç. hayal etmek ve gözünde canlandırmak:

- (7) “1. Adım şu: Kendini belli bir mesafede **gör**. Önünde bir yerde kendini **gör**. Kendini gerçekten detaylı bir şekilde görmek zorunda değilsin.” [W-LC03C3A-0743-401]

⁵ Bilişsel anlambilim yaklaşımında öntür, bir kategorinin tipik örneğidir ve merkezi konumda yer alır. Lakoff'da kategorilerin üyeleri öntür üye merkezde olmakla beraber yayılımsal bir özellik olarak sunulur (Evans&Green 2006, s. 277).

(8) “Öyle bir imamın arkasında durmalı ki, derdi. Tekbir alırken Kabe’yi **görmeli**...” [W-QI22E1C-2910-53]

(9) “Ziya elindeki feneri açarak Osman’a doğru tuttu. Küçücük bir ışığın altında on beş yıllık hayatımı **gördüm**.” [W-OA16B3A-0109-709]

Yukarıda verilen (7), (8) ve (9) numaralı örneklerde şöyle bir ayrım dikkati çekmektedir: (7)’de henüz gerçekleşmemiş bir durum için göz önünde canlandırma gerçekleştirilirken (8)’de fiziksel olarak var olan bir nesnenin göz önünde canlandırılma beklentisi vardır. (9)’da ise geçmişte kalan veya gerçekleşmiş bir durum söz konusudur ve o şeyin hayal edilmesi, göz önünde canlandırılmasından bahsedilmektedir.

d. fark etmek:

(10) “Bazı akşamlar **bakarım** Halil savuşur, nereye gittiğini de kimseye söylemez.” (TDK TS 2011: 240)

e. önemsemek, dikkate almak:

(11) CEVRİYE: Nerede kalmıştık? CEMAL: Bilakis’te. CEVRİYE: Üstüme gelme okumam valla. EBRU: Sen ona **bakma** şaka yapıyor haydi devam ot. CEVRİYE: (Okur) “Sen bunları bilhassa yapıyorsun.” [W-JA14B1A-1622-876]

2. Sosyal grup

Görmek ve bakmak eylemlerinin sosyal ilişkilerle bağlantılı anlamları sosyal grup altında toplanmıştır. Bu gruba dahil edilen anlamlar karşılaşmak/ yüz yüze gelmek, ziyaret etmek, bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye almak, muayene etmektir.

a. karşılaşmak/ yüz yüze gelmek:

(12) “Rüya ile Celâl hep birbirlerini **gördüler**, aradılar, değil üvey kardeş, öz kardeş gibi de sevdiler.” [W-CA16B3A-0140-306]

(13) “Zaten, kimse çocuğu senden kaçırmıyor. Gündüzleri göreceksin. Benim için mühim olan, geceleri babasını **görsün**, yabancı bir adamı değil.” [W-EA16B4A-1042-372]

b. ziyaret etmek:

Ziyaret etmek anlamı, biri ile konuşmak için ziyaret etmek veya birinin durumunun nasıl olduğunu öğrenmek amacıyla gerçekleştirilir. Bu kullanımlar aynı zamanda ziyaret edilenin yanına uğramak anlamındadır.

(14) “Sen şimdi kalk, Kolorduya git, Mahmut Bey’i **gör**, derdini anlat.” [W-KE39C2A-2612-2]

(15) “Yahu Hülya,” dedi, “hazır hastaneye kadar gelmişken onkoloğum Raşit Bey’i de **görelim**.” [W-TG09C2A-1174-1]

c. Bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye almak:

(16) “Aslında Sevim de bu katta inip avukatı **görecekti**. Son tutuklamaların nişanlısını ya da kendisini etkileyip etkilemeyeceğini sormak için.” [W-CA16B3A-1557-84]

(16)’da da (14) ve (15)’teki ziyaret etme anlamı olmakla beraber bu kullanımda birincil olarak işin uzmanından tavsiye almak amacı vardır.

ç. muayene etmek:

(17) “Bir kere Şişli Etfal Hastanesi’ne götürün, Operatör Hazım Bumin **görsün**’ demiş.” [W-RG09C4A-1169-515]

(18) “Anneannemi bu kez başka bir doktora götürdük. Doktor **bakıyor**, inceliyor, arada bir: Vah vah! Cık cık! diyordu.” [W-HA16B2A-1934-515]

3. Güvenilirlik grubu

Bu gruba dahil edilen anlamlar kontrol etmek, emin olmak, ortaya çıkarmak, öğrenmek, ilgilenmek, sorumlu olmaktır.

a. kontrol etmek, emin olmak:

(19) “Çıkmadan önce iki kez ocağa, bir kez de ütüye **baktı**.” [W-HA16B1A-0367-1438]

b. ortaya çıkarmak, öğrenmek:

(20) “EFEKET: (Kapı zili çalar) TARIK: Ben gidip kapıya **bakayım**.” [W-SA14B3A-1588-577]

Burada verilen öğrenmek anlamı da ortaya çıkarmak amacıyla öğrenmektir. Eğitim alanında öğrenmek anlamı ile karıştırılmamalıdır.

c. ilgilenmek, sorumlu olmak:

(21) “SELMA: O kendi derslerine **baksın**, hayalci pis!” [W-DA14B1A-1672-374]

4. Deneyim grubu

Deneyim grubunda yaşamak, deneyimlemek, maruz kalmak, müdahil olmak, başına gelmek, dolaşmak, gezmek ve de tanık olmak anlamları yer almaktadır.

a. yaşamak, deneyimlemek:

(22) “1950’ler ve 60’lar ise ‘modernleşme’ ve ‘gelişme’ gibi 19. Yüzyıl kavramlarıyla yumuşatılmış gevşek bir realist bakış açısı **gördü**.” [W-IE05A1B-3570-63]

(23) “1675 yılında Anadolu’da, erkek olarak dünyaya geldi. Yaşadığı yıllarda tam dört Osmanlı padişahı **gördü**.” [W-SE36E1B-3352-1924]

(22) ve (23)’te üst başlık olarak verilen *yaşamak* hayatını sürdürmek, devam ettirmekten ziyade görüp geçirmek anlamına gelmektedir. Bu anlamlar da deneyimlemek, tecrübe etmek anlamlarıyla eşdeğerdedir.

b. müdahil olmak, başına gelmek, maruz kalmak:

(24) “ANLATAN: (Anayı sağ eli ile göstererek) Bu kocakarı kara yazılının biriymiş. Ne anadan **görmüş**, ne babadan. Ne kocadan **görmüş**, ne hocadan.” [W-SG03C4A-3372-2059]

c. dolaşmak/gezmek:

(25) “Halil Vedad, romanların anlatmadığı, ölgün bir mevsimde Avrupa’yı **görecekti**.” [W-FA16B3A-1046-430]

ç. tanık olmak:

(26) “İpek Ka’yı elinden tuttu, lobiden de hiç bırakmadan merdivenlerden yukarı çıkardı onu. ‘Cavit bizi **gördü**,’ dedi Ka.” [W-OA16B4A-0141-127]

Yukarıda sıralanan gruplara dahil edilemeyen ‘gönderimde bulunmak’ anlamı da aşağıdaki kullanım ile tanıklanmaktadır:

(27) “2. çorbayı indirdikten sonra, ayrı bir kâsede bir yumurta ile bir limon suyunu çırpıp terbiye ilave edebilirsiniz (**bakınız**, sos ve garnitürler bölümü).” [W-SI22C3A-4728-378]

Türkiye Türkçesinde *gör-* ve *bak-* algı fiillerinin anlamsal genişlemeleri Tablo 2’de gösterilmektedir.

Anlamlar	
1. idrak grubu	anlamak, bilmek
	sezmek, önceden görmek
	varsaymak, değerlendirmek
	hayal etmek, gözünde canlandırmak
	fark etmek
	önemsemek, dikkate almak
2. sosyal ilişkiler grubu	karşılaşmak, yüz yüze gelmek
	ziyaret etmek
	bir doktordan veya uzmandan tavsiye almak
	muayene etmek
3. güvenilirlik grubu	kontrol etmek, emin olmak
	ortaya çıkarmak, öğrenmek
	ilgilenmek, sorumlu olmak
4. deneyim grubu	yaşamak, deneyimlemek
	müdahil olmak, başına gelmek, maruz kalmak
	dolaşmak, gezmek
	tanık olmak
gönderimde bulunmak	

Tablo 2: Türkiye Türkçesinde *gör-* ve *bak-* algı fiillerinin anlamsal genişlemeleri

Aşağıdaki bölümde idrak grubundan ‘önemsemek, dikkate almak’ anlamsal genişlemesi BEDEN OLARAK ZİHİN ve özellik seçim süreci modelleri ile incelenecektir.

1.3. DİKKATE ALMAK/ÖNEMSEMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforu

Türkiye Türkçesinde *gör-* ve *bak-* algı fiillerinin fiziksel (öntür) anlamları dışında kalan anlamları dört grup altında sınıflandırılmıştır. Bu gruplardan idrak grubu, fiziksel bir deneyim olarak *gör-* ve *bak-* algı fiillerinin zihin alanına genişlediği anlamları içerisinde barındırır: *anlamak, bilmek; sezmek, önceden görmek; varsaymak, değerlendirmek; hayal etmek, gözünde canlandırmak; fark etmek; önemsemek, dikkate almak*. Bu anlamsal genişlemeler metaforik genişlemelerdir. Görme duyuşsal kanalına ait algı fiilleri ile iletilen bu anlamlar, Türkçenin farklı dönemlerine ait kullanımlarla tanıklanabilmektedir.

Clouston (1972, s. 736) kör- fiilinin ‘görmek’ (to see) fiziksel (öntür) anlamı dışında kalan anlamsal genişlemeleri içinde ‘dikkat etmek’ (to look to); bak- fiilinin öntür anlamları dışındaki anlamları için de ‘(biriyle) ilgilenmek, ‘dikkat etmek’ (age., s. 311) anlamlarını verir. **Gürsoy-Naskali** ve **Duranlı** (1999, s. 122) kör- fiilinin anlamları arasında ‘dikkatle bakmak’, ‘ilgilenmek’, ‘göz kulak olma’ anlamlarını sıralar. **Besli** (2015) Kutadgu Bilig ile ilgili çalışmasında kör- fiilinin ‘dikkatlice bakmak’, ‘dikkate almak’, ‘dikkat etme’, ‘dikkat edilmesini’ anlamlarını verirken aynı metin üzerinde çalışan **Gökçe** (2015) kör- fiilinin anlamları arasında bu anlamları belirtmez. Eski Türkçenin sözcük varlığı ile ilgili çalışmasında **Şirin** (2016, s. 437) kör- fiilinin ‘görmek’ anlamı yanı sıra ‘bakmak’ anlamına da geldiğini tespit eder. Orhun Yazıtlarında bak- sözlüksel birimine rastlanmadığını ifade eden **Dinçer** (2013, s. 110) bak- fiilinin Uygurcadan itibaren var olduğunu belirtir. Tarihi Türk lehçelerinde gör- ve bak- fiillerini araştıran **Sev** (2017, s. 1007-1013) ‘dikkat etmek’, ‘önem vermek’ anlamlarını tanımlar. Eski Anadolu Türkçesinde “Türk diline kimsene *bakmaz-ıdı/* Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı” (GN 83-14), “Günehkaruz katunda kıl inayet/Günahumuza bizim *bakma* avf it” (CH 1997, s. 251:417), “Işk evine akılı-ıla girmez kişi/ Sevdüğünün aybını *görmez* kişi” (MT 46/311)⁶ kullanımları ile gör- ve bak- fiilleri önemsemek, dikkate almak anlamlarında olumsuz biçimbirimlerle tanımlanabilmektedir (Özkan Kurt, 2020, s. 117). Bu kullanımlara Osmanlı Türkçesinde de rastlamaktayız: “Melik Sırfeyail eyitdi. ‘Ya Resul-i Huda! Bu iblis-i telbisin şimdi beli dediğine *bakma*.” (EÇS IV, s. 327:393b), “Besmele meddi sana söyler zeban-ı hal ile/ İncedür Hakkun yolu Allaha varan raha *bak*” (YBD, s. 409: 3)⁷.

Yapılan tespitlere göre *gör-* ve *bak-* algı fiillerinin dikkate almak, önemsemek anlamlarının Eski Türkçeden itibaren tanımlanabildiğini göstermektedir.

Türk dilinde görme duyuşal kanalına ait bu temel fiillerin zihin alanına ait anlamları iletebilmelerinin ardında yatan sebep nasıl açıklanır? Fiziksel algı alanına ait fiilin zihin alanına ait anlamları iletebilmesi metafor mekanizması ile açıklanır. Kavramsal metafor teorisinde Lakoff ve Johnson (2003) günlük dilin sistematik olarak oluşturulmuş oldukça küçük bir grup metafor tarafından çok çeşitli alanları nitelendirmek için kullanıldığını gösterir. Buna kanıt olarak İngilizceyi örnek olarak sunan Voinov (2013, s. 72), söz konusu dilin MUTLULUK YUKARIDADIR; ÜZÜNTÜ AŞAĞIDADIR gibi yaygın metaforlarla bilinçaltında yapılandırıldığını belirtir. Bu kavramsal metaforlar, dilde *her spirits rose/she’s feeling down* (onun morali yükseldi/o üzgün hissediyor) gibi dilsel ifadelerle temsil edilir. İngilizcede *to rise* (yükselmek) ve *down* (aşağı/aşağıya doğru) sözlük birimlerinin fiziksel (öntür) anlamı uzamsal yönelimdir. Alanlar arası haritalama ile fiziksel alandan daha soyut alana aktarımlar da bu iki sözlük birimi ile iletilmektedir. Türkçede de bu iki kavramsal metaforun dilsel görünümleri bulunmaktadır. “Türkçede *yerin dibine geçmek, yerden yere vurmak, ayaklar altına almak* gibi olumsuz anlam içeren deyimlerde *yerin dibi, yer, ayaklar altı* ifadeleri aşağı yönelimli metaforik ifadelerdir.” (Gen, 2012, s. 650). Görme ve zihin arasındaki anlamsal ilişki de kavramsal metafor ile temellenir. Türkçede görme duyuşal algı alanına ait fiillerin dikkate almak, önemsemek anlamlarını iletmeleri, **Sweetser**’in BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu ile yapılandırılır. **Lakoff** ve **Johnson**’un (1980) çalışmasına dayanan bu metafor, zihin ile ilgili görünümleri kavramsallaştırmak için bedenin kullanılan tüm metaforları içerir (Ibarretxe Antuñano 2019, s. 55). Bu manada kapsayıcı bir genel/ortak kategoridir. ANLAMAK GÖRMEKTİR, BİLMEK GÖRMEKTİR gibi duyuşal algıya dayalı metaforlar da bu kategoriye dahil edilir. Örneğin görmenin bilme durumu ile ilişkisini **Pinker** (2018, s.

⁶ Beyitler, Türkiye Türkçesine sırasıyla şu şekilde aktarılabilir: Türk dilini kimse önemsemezdi, Türkler asla sevilmezdi. Huzurunda günahkarız bize ihsan eyle, günahlarımızı önemseme, onları dikkate alma bizi affet. Aşkta akıl, mantık yer almaz bu nedenle insan, sevdiği kişinin kusurunu, hatasını önemsemez.

⁷ Türkiye Türkçesine sırasıyla şu şekilde aktarılabilir: Melik Sırfeyail, ‘Ey Allah’ın elçisi! Bu şeytanın şimdi evet dediğini dikkate alma, önemseme.’ dedi. Besmele sana hal lisaniyla hakkın yolunun ince olduğunu, Allah’a varan yolu önemsemek gerektiğini söyler.

252) görmenin bir nesnenin retina üzerindeki bir kalıba yol açan şeklini çıkarmasına ve böylece zihnin bütün kısımlarının bu şekilden yararlanmasına bağlar. Yani görme duyuşsal kanalı sadece bir davranış türüne ayrılmamış, zihnin bütün kısımlarına girdi sağlamış olur. **Sweetser** (1990, s. 18), BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforunun bilişsel ilkesini daha soyut anlam alanlarının daha somut alanlardaki söz varlığından türetilme eğiliminde olmasına ve hatta bu durumun bazı durumlarda aşırı biçimde bilişsel bir yatkinliğe sahip olmasına dayandırır. Bu bağlamda görme ve zihin arasındaki paralellliği üç gerekçe ile açıklar (Akt. Ibarretxe Antuñano, 1999, s. 100):

- (i) “Görme, dünya hakkında birincil nesnel veri kaynağımızdır. Bize diğer tüm duyuşsal kanallardan daha fazla bilgi verir ve çocukların erken dönem kategorizasyon becerisinde en çok görsel özelliklere güvendikleri ortaya çıkar.
(ii) Daha ince ayrımlar yapabilmemizi ve birçok uyarandan istediğimiz zaman sadece birini seçebilmemizi sağlayan görmenin odaklanma becerisidir.
(iii) Görme kanalı, aynı bakış açısına sahip farklı insanlar için özdeştir. Bu nedenle nesnel bir bilgi sağladığı söylenebilir.”

Görme kanalının aynı zamanda dolaysız bir deneyim sağlaması, insanın en güvenilir duyuşunun görme olmasına da neden olur. Örneğin ağaçların uğultusunu ve ani bir gök gürültüsünü işitmemize rağmen yaklaşan siyah bulutların gökte biriktiğini ve çakan şimşekleri görmemiz ile ciddi bir fırtınanın yaklaştığına ikna oluruz. Görme kanalı burada hem birincil kaynak olur hem de doğrudan bir deneyimdir.

Zihinsel bir alanda yer alan idrak grubundaki anlamlar da bu nedenlerle görme duyuşsal alanına ait söz varlığı ile dilsel düzeyde temsil edilmektedir. Bu kavramsallaştırmalar bir üst kategori olan BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforunun altında yer alır. *Gör-* ve *bak-* algı fiillerinde ortaya çıkan dikkate almak, önemsemek anlamları da DİKKATE ALMAK/ ÖNEMSEMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforunun tezahürüdür. Bu kavramsal metaforda kaynak alan görme fiziksel algı, hedef alan ise zihindir. Alanlar arası haritalamalar yani kaynak alandan hedef alana aktarılan kısımlar özellik seçim süreci modeli uygulanarak gösterilecektir:

(Öntür) Fiziksel Anlamlar/Özellikler	Metaforik Anlamsal Genişlemede Seçilen Özellikler
tema _{hayır}	aracısız _{evet} konum _{evet} istemli _{evet} değerlendirme _{evet}
yakınlık _{hayır}	
içe alış _{hayır}	
aracısız _{evet}	
konum _{evet}	
belirleme _{evet}	
tanımlama _{evet}	
istemli _{evet}	
değerlendirme _{evet}	
doğrulama hipotezi _{evet}	

Tablo 3: “(11) önemsemek, dikkate almak” anlamının özellik seçim süreci⁸

⁸ Burada sadece bak- algı fiillerinin önemsemek, dikkate almak anlamlarına özellik seçimi süreci uygulanmıştır. Her anlamsal genişleme için seçim yeniden yapılmalıdır.

(11)'deki kaynak alandan seçilmiş özellikler aracısız^{evet}, konum^{evet} ve istemli^{evet} özellikleridir.

(11) CEVRİYE: Nerede kalmıştık? CEMAL: Bilakis'te. CEVRİYE: Üstüme gelme okumam valla. EBRU: Sen ona **bakma** şaka yapıyor haydi devam ot. CEVRİYE: (Okur) "Sen bunları bilhassa yapıyorsun." [W-JA14B1A-1622-876]

Bak- algı fiilinin iletmiş olduğu önemsemek, dikkate almak anlamının fiziksel algı alanından metaforik süreç aşamasına geçişte aracısız^{evet} özelliği seçilir. Bu özellik algılayan ve algılanan nesne arasındaki ilişkiye bağlıdır. (11)'deki tümcede algılayanı bakmak eylemini deneyimleyeni yani öznesi *sendir*. Diyalogda bu sen öznesinin *Cevriye* olduğunu anlıyoruz. Algılanan nesne de *onadır*. Ona dediği kişi de *Cemal*'dir. Görme duyuşal kanalıyla algılayan algılanan nesneyi doğrudan, aracı olmaksızın algılar. Aracısız olma özelliği, algılayan ve algılanan arasındaki bu ilişkiye dayanır. Cevriye, algıladığı nesneyi doğrudan algılar, görür. Seçilen ikinci özellik konum^{evet}, görme fiziksel alanının bir diğer özelliklerindedir. Algılayan; uyarının kaynağını, yönünü tayin edebilir. Algılayan gördüğü bir nesnenin konumu da belirleyebilir. Diyalogun aynı ortamda geçtiği varsayımdan yola çıkarsak Cevriye bulunulan ortamda Cemal'in konumu, nerede olduğunu da bilebilir (Örneğin karşısında, yanında, arkasında vs.). Bu nedenle kaynak alandan bu özellik de seçilir. Bir diğer özellik istemli^{evet} özelliğidir. Algılayanın bir şeye bakıp bakmaması kendi seçimidir. Bu eylemi gerçekleştirmede kontrol algılayandır yani Cevriyede'dir. **Viberg** (1984) ve **Whitt** (2010)'in çalışmalarında da deneyimleyenin kontrollü/kasıtlı olmasının pozitif değer (+) ile işaretlenmesinin sebebi budur. (11)'de de Cevriye'nin bakmak eylemini gerçekleştirmesi kendisinin elindedir. Eğer Cemal'e bakmak isterse alıcılarını yani gözlerini onun bulunduğu yöne çevirir ve bakmak eylemini istemli olarak gerçekleştirir. Bakılan nesne üzerinde odaklanılır ve dikkat o nesne üzerinde toplanır. Fiziksel anlamda da bu anlamda dikkati vermek vardır ancak (11)'de fiziksel anlamda bakmak anlamı, yerini zihinsel eylem olan önemsemek/dikkate almak eylemine bırakır. (11)'deki önemsemek/dikkate almak anlamı ise metaforiktir. Burada artık bakmak sözlüksel kategorisi önemsemek gibi zihinsel bir eyleme gönderimde bulunur. Metaforlaşma sürecinde kaynak alandan seçilen son özellik, değerlendirme^{evet} özelliğidir. Görme duyusu **Sweetser**'in (1990) de vurguladığı gibi bilgi elde etme birincil ve en güvenilir kaynaktır. İnsanlar görme duyuşal kanalıyla elde ettiği bilgileri değerlendirme eğilimindedir. Bu nedenle gözlerimle göreyim, görmeden inanmam gibi dilsel ifadelerde bilginin doğruluğuna, kesinliğine gönderimde bulunurken görme duyusu da anılır. Bu görme duyusunun fiziksel (öntür) özelliklerindedir. Duyuşal kanallarla elde edilen bilginin güvenilirliği görme duyusuyla sağlanır (Ibarretxe Antuñano, 2019, s. 62). (11)'de önemsemek/dikkate almak zihinsel eylemi, bir değerlendirme içermektedir. Ancak buradaki değerlendirmede bir olumsuz anlam bulunmaktadır. Olumsuzluk işaretleyen- $\{(m)A\}$ biçim birimi, algılayanın algılanan nesneden elde edeceği bilginin güvenilir olmadığına gönderimde bulunur. (11)'de de Cevriye'nin Cemal'i dikkate almaması, onu önemsememesi anlamı buradan gelmektedir. Böylelikle fiziksel görme kaynak alanından zihin hedef alanına gerçekleşen haritalamalar bu özelliklerle belirlenmiş olur.

Sonuç

Türkiye Türkçesinde görme duyuşal kanalına ifade eden sözlüksel kategorilerden *gör-* ve *bak-* fiillerinin anlam alanlarına odaklanılan bu çalışmada bilişsel anlambilim yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşımında kullanılan modeller ile *gör-* ve *bak-* algı fiillerinin anlamları fiziksel (öntür) anlamlar ve bu anlamların dışında kalan anlamsal genişlemeler tespit edilmiştir. Fiziksel (öntür) anlamların tespitinde öznenin anlamsal rolü, **Viberg** (1984) ve **Whitt** (2010) çalışmaları dikkate alınarak belirlenmiştir. Buna göre *gör-* algı fiili özne odaklı ve kontrol edilemeyen bir eylem; *bak-* fiili özne odaklı ancak kontrollü mümkün eylemler arasında sınıflandırılmıştır.

Bu fiziksel (öntür) anlamlar dışında kalan anlamsal genişlemeler de dört grup altında sınıflandırılmıştır. Bu gruplardan ilki idrak grubudur. İdrak grubunda fiziksel görme alanından zihinsel alana aktarım söz konusudur. (11) CEVRİYE: Nerede kalmıştık? CEMAL: Bilakis'te. CEVRİYE: Üstüme gelme okumam valla. EBRU: Sen ona **bakma** şaka yapıyor haydi devam ot. CEVRİYE: (Okur) "Sen bunları bilhassa yapıyorsun." [W-JA14B1A-1622-876] kullanımında *bak-* algı fiili fiziksel olarak görmeyi ifade etmez. Burada zihinsel bir eylem olan önemsemek, dikkate almak anlamı iletilir. Bu gruba *anlamak/bilmek, sezme/önceden görmek, varsaymak, değerlendirmek, hayal etmek, gözünde canlandırmak, fark etmek* anlamları da dahil edilir.

İkinci grup sosyal gruptur. Bu gruptaki anlamlar da sosyal ilişkilerle bağlantılıdır. *Karşılaşmak/ yüz yüze gelmek, ziyaret etmek, bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye almak, muayene etmek* anlamları sosyal grupta yer alır. Bu anlamlar, fiziksel anlamdan genişlemiş fiziksel anlamlardır.

Üçüncü grup güvenilirlik grubudur. Bu gruba dahil edilen anlamlar *kontrol etmek, emin olmak, ortaya çıkarmak, öğrenmek, ilgilenmek, sorumlu olmaktır*. Örneğin "Çıkmadan önce iki kez ocağa, bir kez de ütüye **baktı**." [W-HA16B1A-0367-1438] kullanımda *bak-* algı fiili fiziksel (öntür) anlamı dışında kontrol etmek anlamını alır. Bu anlam da zihinsel bir eyleme gönderimde bulunur.

Sonuncu grup deneyim grubudur. Deneyim grubunda *yaşamak, deneyimlemek, maruz kalmak, müdahil olmak, başına gelmek, dolaşmak, gezmek* ve de *tanık olmak* anlamları yer almaktadır.

Gör- ve *bak-* algı fiillerinin anlam alanları tespit edildikten sonra bu anlam alanından zihin alanına aktarımlar, **BEDEN OLARAK ZİHİN** ve özellik seçim süreci modelleri uygulanarak incelenmiştir. **BEDEN OLARAK ZİHİN** kavramsal metaforunun görme ve zihin arasındaki bilişsel ve yapısal benzerlik sonucu sıkı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bu ilişkinin özellikle bilişsel yakınlık dolayısıyla dilsel düzeyde de ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Beden kaynak alanına ait söz varlığının zihin soyut alanına ait anlamları iletebilmelerinin ardında bu metafor yatmaktadır. Bu üst metaforun bir alt kategorisi olan **DİKKATE ALMAK/ÖNEMSEMEK GÖRMEKTİR** kavramsal metaforunun Türkiye Türkçesinde var olduğu tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde bu kavramsal metaforun dilsel düzeyde *bak-* fiili ile temsil edilmesinin nedensiz olmadığı *özellik seçim süreci modeli* uygulanarak gösterilmiştir. Bu modelin uygulanması sonucunda fiziksel görme alanından zihin hedef alanına aktarılan özelliklerin *aracısız^{evet}, konum^{evet} ve istemli^{evet}* olduğu belirlenmiştir. Yani fiziksel olarak bakmak eyleminin anlamlarından olan bu üç anlam/özellik metaforik anlam olan 'dikkate almak/ önemsemek' anlamının ortaya çıkışında seçilmektedir. Böylelikle *bak-* fiili metaforik anlam dikkate almak/önemsemek anlamını da iletebilir.

Sonuç olarak Türkiye Türkçesinde *gör-* ve *bak-* algı fiillerinin anlam alanlarının incelendiği bu çalışmada *gör-* ve *bak-* fiillerinin anlamlarının da rastgele veya nedensiz ortaya çıkmadığı öne sürülmüştür. *Gör-* ve *bak-* fiillerinin anlamsal genişlemelerinin bedensel ve kültürel deneyimlerle güdülendiği ve bunun da bilişsel mekanizma olarak kabul edilen metafor mekanizması ile açıklanabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu gösterim de bilişsel anlambilim yaklaşımında kabul gören modellerin Türkiye Türkçesinde uygulanması ile gerçekleştirilmiştir. Buna göre **BEDEN OLARAK ZİHİN** kavramsal metaforunun Türkiye Türkçesinde de somut bir alandan soyut bir alana kavramsallaştırmaları güdülediği belirlenmiştir. Söz konusu kavramsallaştırmalar dilsel düzeyde duyusal kanalları ifade eden algı fiilleri ile diğer doğal dillerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de kodlanmaktadır. İnsan bedeni temelli bir model olan özellik seçim süreci de -insanın bedeninin sağlıklı olması durumunda- evrensel olması nedeniyle Türkiye Türkçesindeki algı fiillerine rahatlıkla uygulanabilmektedir. Kültürel açıdan ayırıcı olan nokta Türk kültüründe bu fiillere kodlanan anlamların

ortaya çıkışında seçilen özellikler olacaktır. İleriki çalışmalarda Türk diline ve kültürüne özgü farklılıklar tespit edilebilir. Bu vesile ile diğer dillerle ve kültürlerle karşılaştırmalı olarak algı fiilleri üzerine yapılacak olan çalışmalara veriler sunulabilir.

Kısaltmalar ve işaretler

= anlamına gelir veya eşittir.

-: 1. Türkçede fiil kök veya gövdesinden sonra gelir ve mastar ekinin yerini alır. 2. Türkçede fiil kök/gövdeye eklenebilecek biçimbirimlerin önüne getirilir. 3. Negatif değer anlamına gelir.

+: pozitif değer anlamı verir.

age.: Adı geçen eser

Akt.: Aktaran

CH: Cem Sultan Cemşid ü Hurşid

Çev.: Çeviren

EÇS IV: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi

Ed. Editor (İngilizce)

GN: Garib-nâme

Haz. Hazırlayan

İng.: İngilizce

MS: Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Sözlük

MT: MT: Mantıku't-Tayr

PTS: Ali Püsküllüoğlu, Türkçe Sözlük

TDK TS: Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük

TUD: Türkçe Ulusal Derlemi

YBD.: Yahyâ Bey Divânı

Kaynakça

Aikhenvald, A. Y.; Dixon R. M.W. (2006). *Grammars in Contact A Cross- Linguistic Typology*. (Ed. Alexandra Y. Aikhenvald and R. M. W. Dixon). New York: Oxford University Press.

Aikhenvald, A. Y.; Storch, A. (2013). "Linguistic Expression of Perception and Cognition A Typological Glimpse", (Ed. by Alexandra Aikhenvald, Anne Storch, Perception and Cognition Language and Culture). Brill. s. 1- 45.

AKSAN, Yeşim vd. (2012). "Construction of the Turkish National Corpus (TNC)", Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012), İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>

Ayverdi, İ. (2011). *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.

Besli, N. (2015). "Kutadgu Bilig'de Kör- Fiilin Çok Anlamlılığı Üzerine". *Turkish Studies*. Volume 10/12. s. 159- 178.

Clauson, Sir Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.

Croft, W.; Cruse, Alan D. (2004). *Cognitive Linguistics*. New York: Cambridge University Press.

Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahyâ Bey Divânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Yayını.

Diñçer, A. (2013). "Bakmak İtaat Etmektir". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Semih Tezcan'a Armağan). C. 13. s. 107- 122.

- Erk Emeksiz, Z. (2021). "The perception verbs and degrees of certainty in Turkish: The case of görünmek ve gözükmek". *Dil Araştırmaları Dergisi*. 68- 81.
- Evans, N.; Wilkins D. (2000). "In The Mind's Ear: The Semantic Extensions of Perception Verbs in Australian Languages". *Language*. Vol. 76, No. 3. p. 546- 592.
- Evans V.; Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics An Introduction*. Edinburgh Universtiy Press.
- Evans, V. vd. (2007). *The Cognitive Linguistics Reader*. Equinox. London.
- Dağlı, Y.; Kahraman S. A. (2000). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. (4. Cilt, 1. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Gamerschlag, T.; Petersen, W. (2012). "An Analysis of the Evidential Use of German Perception Verbs". *Selected Papers from UK-CLA Meetings*. Vol 1: 1-18.
- Gen, S. (2012). "Tahsin Yücel'in Salaklık Üstüne Deneme'sinde Yönelim Metaforları". *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*. (Çevrimiçi https://turkoloji.cu.edu.tr/mine_mengi_sempozyum/sila_gen_tahsin_yucel_yonelim_metafor_lari.pdf Erişim tarihi: 14. 07. 2022).
- Gisborne, N. (2010). *The event structure of perception verbs*. Oxford: Oxford University Press.
- Gökçe, F. (2015). "Kutadgu Bilig'de Kör- "Görmek": Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme. *Türkbilig*. S. 29. s. 59- 76.
- Gürsoy, N.; Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ibarretxe-Antuñano I. (1999). "Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross Linguistic Study", *Thesis submitted for the Degree of Doctor in Philosophy University of Edinburgh*. Edinburg.
- Ibarretxe-Antuñano I. (2008). "Vision Metaphors for the Intellect: Are They Really Cross-linguistic?". *Atlantis*. p. 15- 33.
- Ibarretxe-Antuñano I. (2013). "The Relationship Between Conceptual Metaphor and Culture". *Intercultural Pragmatics*. 10 (2). p. 315- 339.
- Ibarretxe-Antuñano I. (2019). "Perception Metaphors in Cognitive Linguistics: Scope, Motivation and Lexicalization". *Perception Metaphors*. (Eds. by L. J. Speed, C. O. Meara, L. San Roque&A. Majid). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- Lakoff, G. (1993). *The Contemporary Theory of Metaphor*. Metaphor and Thought. (Ed. A. Ortony). 2nd edition. New York: Cambridge Universtiy Press. p. 202- 251.
- Lakoff, G.; Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. London: The University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A basic introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2019). "Perception and metaphor: The case of smell". *Perception Metaphors*. (Eds. L. J. Speed, C. O. Meara, L. San Roque&A. Majid). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- Okur Meriç, M. (1997). *Cem Sultan Cemşid ü Hurşid İnceleme-Metin*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Özkan Kurt, F. (2020). *Batı Türkçesinde Algı Fiilleri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul.
- Pinker, S. (2018). *Zihin Nasıl Çalışır?* (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti. 2. Basım.
- Püsküllüoğlu, A. (2012). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş.
- Sev, G. İ. (2017). "Yakın Anlamlı Fiillerden Bakmak-Görmek". *Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı*. İstanbul. s. 991- 1028.

- Steinbach-Eicke, E. (2019). "Taste Metaphors in Hieroglyphic Egyptian". *Perception Metaphors*. (Eds. L. J. Speed, C. O. Meara, L. San Roque&A. Majid). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- Sweetser, E. (1991). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. New York: Cambridge University Press.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türkçe Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vanhove, M. (2008). *From Polysemy to Semantic Change*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Viberg, Å. (1984). "The Verbs of Perception A Typological Study". *Explanations for Language Universals*. (Ed. by. Butterworth, B., Östen D.). Berlin: De Gruyter. P. 124- 162.
- Viberg, Å. (2008). "Swedish verbs of perception from a typological and contrastive perspective". *Languages and Cultures in Contrast and Comparison*. (Ed. María de los Ángeles Gómez González, J. Lachlan Mackenzie, Elsa M González Álvarez). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- Voinov, V. (2013). "'Seeing' is 'trying': The relation of visual perception to attemptive modality in the world's languages". *Language and Cognition*. 5 (1).p. 61- 80.
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa, Garib-nâme*. 4 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuz, K. (2007). *Gülşehri'nin Mantku't-Tayr'ı (Gülşen-Nâme) Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma*. Kırşehir Valiliği Yayınları. 2 Cilt.
- Whitt, R. (2010). *Evidentiality and perception verbs in English and German*, New York: Oxford University Press.
- Winter, B. (2019). *Sensory Linguistics*. Language, perception and metaphor. Amsterdam, NL&Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company.